

Introducció

Joan Nogué

Director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

L'Observatori del Paisatge de Catalunya s'ha caracteritzat des del primer dia per esforçar-se a organitzar congressos i seminaris sobre qüestions punyents, d'actualitat, emergents, a l'entorn de la temàtica del paisatge. Alguns d'aquests temes tenen una dimensió més aviat social (paisatge i salut, paisatge i educació, paisatge i cooperació per al desenvolupament, paisatge i participació ciutadana); d'altres, una dimensió més aviat conceptual (indicadors de paisatge, els paisatges de la perifèria); i d'altres, una dimensió més aviat metodològica i instrumental, com el tema que ha donat lloc a aquest llibre. En tots, però, més que oferir respostes, hem pretès plantejar preguntes, obrir finestres, fer córrer l'aire.

Nosaltres treballem amb el paisatge, amb tots els elements que componen el paisatge, tant els tangibles com els intangibles, tant els materials com els immaterials, tant els físics com els culturals i socials. Treballar amb el paisatge vol dir trepitjar-lo, sentir-lo, escoltar-lo, descriure'l, entendre'l, intervenir-hi... i també representar-lo gràficament. I la representació no és tan fàcil com sembla. La transmissió a la societat de realitats complexes de manera clara i diàfana és un repte ple de dificultats, que no sé si hem superat.

Des de l'Observatori del Paisatge ho hem intentat de moltes maneres, però sobretot a través dels catàlegs de paisatge de Catalunya, ja finalitzats i que el lector segurament ja coneix. En efecte, l'elaboració dels catàlegs de paisatge de Catalunya ha representat un gran esforç d'innovació i d'imaginació a l'hora d'inventariar, interpretar i representar cartogràficament elements, valors i dinàmiques dels paisatges. La metodologia dels catàlegs de paisatge, basada en els principis del Conveni europeu del paisatge, ha obert una nova perspectiva en l'àmbit de la cartografia del paisatge, que posa sobre la taula un munt de reptes, entre d'altres els següents: com es poden cartografiar els valors intangibles del paisatge? Poden representar-se o simbolitzar-se aquells valors que corresponen a la percepció sensorial

—i no tan sols visual— i a l'experiència emocional que un subjecte té d'un paisatge determinat? Com es poden plasmar, per exemple, les canviants i rapidíssimes dinàmiques pròpies del territori? Com es poden identificar i explicar per mitjà de la cartografia les noves identitats paisatgístiques que emergeixen en determinats territoris? Com es pot fer visible l'invisible?

D'aquí el títol d'aquest seminari i del llibre resultant: Reptes en la Cartografia del Paisatge. Dinàmiques Territorials i Valors Intangibles. Certament, el títol podia haver estat Reptes en la Representació del Paisatge, eixamplant així el ventall d'eines, de vies i d'instruments possibles, però ens hem volgut circumscriure a la cartografia i deixar per a més endavant un seminari sobre la representació del paisatge en el sentit més ampli possible. També com a homenatge a aquesta disciplina mil·lenària —la cartografia— que encara avui ens serveix per localitzar els fenòmens geogràfics i situar-nos en el món i per entendre'n la lògica. Sense oblidar, a més, una constatació evident, i és que les disciplines que pensen i ordenen el territori —i, de retruc, el paisatge— en segueixen depenent. Els estudis de paisatge —i la intervenció en el paisatge— se seguiran servint del mapa, per més que el complementin amb altres eines i formes de representació. És significatiu, en aquest sentit, que el número 20 d'una de les millors revistes de paisatge europees, *Les Carnets du Paysage*, es dediqui monogràficament al mapa, amb el títol genèric “Cartographies”. Sí, ens endinsarem un dia en la representació del paisatge en el sentit ampli de la paraula, però ara, en aquest llibre, ens volem centrar, sobretot, en el mapa, en els reptes que planteja la cartografia del paisatge a l'hora de reflectir dinàmiques territorials i de plasmar valors intangibles.

Pocs objectes són tan habituals com els mapes, presents en la nostra vida quotidiana de manera tan recurrent que gairebé ens passen desapercebuts. Els contemplem diàriament —i sense adonar-nos-en— a la premsa, en revistes i en anuncis publicitaris de tot tipus, als serveis informa-

tius de la televisió, al carrer, per la carretera, a les agències de viatges i, per descomptat, a l'escola, ja des de ben petits. Creixem i vivim envoltats de mapes, com si necessitéssim estar situats en tot moment, com si encara arrosseguéssim una por atàvica a perdre'ns en l'espai geogràfic. Sembla com si, tenint-los a la mà, o a la vista, conjuréssim l'horror de la vacuitat i ens n'escapéssim.

El mapa és força més que un objecte. És, de fet, un llenguatge basat en uns codis de representació gràfica molt clars i pautats que ajuden l'individu a comprendre el món en què viu mitjançant la transcripció geogràfica més bàsica. El mapa estimula el pensament espacial i, a la vegada, conserva la memòria dels llocs. Les funcions bàsiques i primordials de la cartografia, abans i ara, han estat i són les d'orientar-nos geogràficament en aquest món i conservar la memòria dels llocs. Amb el temps s'hi varen afegir dues funcions més que en aquests darrers segles han adquirit una importància cabdal: la transmissió a través del mapa —i de manera més o menys subliminal— de continguts de caràcter ideològic, i el seu paper com a instruments de primer ordre per a una millor ordenació i gestió del territori. S'ha escrit força sobre els objectius de caràcter ideològic de molts mapes temàtics que presenten, aparentment, un aspecte bastant innocu. L'estudi de l'anomenada cartografia propagandística és captivador i ha donat lloc a obres d'enorme interès, com la de Denis Wood, *The power of maps*, o la de Mark Monmonier, *How to lie with maps?*, entre moltes altres.

En relació amb la funció vinculada a l'ordenació del territori, voldria remarcar la rellevància especial que va adquirir el mapa ara fa ja quasi dos segles amb la creació dels estats nació moderns, que requereixen, com a estats territorialitzats que són, no tan sols un control territorial en el sentit més literal de la paraula, sinó, sobretot, una ordenació i una gestió del territori eficaces. Sense aquestes, l'estat modern nascut després de l'Antic Règim seria, senzillament, inviable. Atès el seu caràcter estratègic per a la

supervivència del sistema, aquesta darrera funció del mapa ha adquirit una importància fonamental i gairebé hegemònica, fins al punt que —i aquí ens anem apropant al tema central del llibre— potser ens ha restringit la imaginació cartogràfica, és a dir, la capacitat d'elaborar un altre tipus de mapes, d'intentar cartografiar un altre tipus de dimensions geogràfiques, potser menys visibles i, sense cap mena de dubte, més intangibles.

D'altra banda, no és fàcil reflectir sobre l'objecte mapa els canvis en el paisatge. El canvi, la transformació, les dinàmiques, fins i tot la velocitat, sembla que estan renyits amb un objecte com el mapa, aparentment estàtic. El paisatge, en efecte, no és mai igual: un instant després d'haver-hi adreçat la nostra mirada, ja és un altre. Vet aquí la reproducció impossible, el pas inexorable del temps i la impossibilitat d'encapsular-lo, temes sobre els quals tant s'ha escrit. I, malgrat tot, ha de ser possible transmetre a l'usuari del mapa la idea que el paisatge mai no és estàtic. La cartografia convencional no ha resolt del tot aquesta qüestió, però ho pot fer. N'estem convençuts.

Existeixen, com deia més amunt, infinitat de relacions entre l'individu i el seu entorn geogràfic que no tenen una traducció cartogràfica corresponent en la cartografia habitual. S'al·lega que, com que es tracta de relacions de caràcter més aviat qualitatiu i intangible, no es poden cartografiar. Cada vegada dubto més d'aquesta explicació i m'inclino a pensar que, senzillament, la cartografia d'aquestes relacions no ha estat prioritària per moltes i molt diverses raons. Hi ha pocs cartògrafs, per exemple, que hagin pensat, senzillament, en la possibilitat d'elaborar mapes d'olors o de sons que vagin més enllà dels habitualment utilitzats per reflectir la contaminació acústica o odorífera d'una zona determinada. Em refereixo a aquells mapes que tenia al cap Francis Galton, un cartògraf britànic de finals del segle XIX que somiava dibuixar algun dia un mapa d'olors i de sons de cada lloc. Estic pensant també en la possibilitat —per què no?— de disposar algun dia

de mapes emocionals, en els quals es reflecteixi el que realment desperta aquell territori cartografiat en el nostre interior; o de mapes simbòlics, que propaguen no un accident geogràfic determinat, sinó allò que aquest accident evoca i suggereix, des d'un punt de vista simbòlic, al col·lectiu que el contempla diàriament; o de mapes capaços de transmetre el sentit de pertinença, és a dir, l'arrelament d'una societat a una porció concreta de l'espai geogràfic, pas fonamental per arribar a aconseguir algun dia una ètica territorial, impossible sense la interpretació adequada del significat dels llocs.

Els artistes sí que s'han atrevit a entrar en aquesta esmunyedissa cartografia aquí insinuada i és més que probable que la raó sigui, paradoxalment, el desconeixement dels convencionalismes de l'ofici i dels constrenyiments de les tasques cartogràfiques. Així, per exemple, per als situacionistes de mitjan segle xx, les distàncies entre dos llocs, entre dos punts d'una mateixa ciutat, no tenen relació amb la distància proporcional d'un plànol fet a escala geomètrica, sinó amb la distància entre dos pols emotius. Els mapes situacionistes, aliens a les regles d'or de la cartografia oficial, aspiren a descriure la dimensió emocional de l'espai geogràfic, i no la topològica o geomètrica. És il·lustrativa en aquest sentit la *Guide psychogéographique de Paris*, de Guy Debord, del 1957. S'hi considera que les relacions entre els individus i els llocs són aleatòries i emocionals, i l'atzar hi té un paper rellevant. La ciutat és, per a ells, el resultat d'una percepció psicogeogràfica en la qual els espais són percebuts en funció de l'empatia, el magnetisme o la passió. Aquesta no és una manera ni lineal ni contínua, sinó fragmentada, d'entendre el plànol de la ciutat. Per la seva banda, els artistes del *land art* no solament varen utilitzar els mapes per localitzar els llocs on es podien trobar les seves accions artístiques, sinó que també moltes d'aquestes accions, com les de Richard Long, podrien, de fet, ser considerades com a veritables mapes inscrits en el territori.

Salvador Dalí, Max Ernst, Joan Miró, Marcel Duchamp, Piet Mondrian, Joaquin Torres-García, Richard Long, Robert Smithson, Robert Indiana, Simon Petterson, Joshua Glotman... i una llarguíssima llista d'artistes contemporanis més i menys coneguts s'han servit una vegada i una altra del mapa. Més recentment, des del *net art* ens arriben tot sovint creacions artístiques interessants que giren al voltant del mapa no tan sols pel seu poder iconogràfic, sinó també com a instrument de visualització i fins i tot de denúncia de determinades situacions. Vet aquí, per exemple, la magnífica experiència duta a terme per Antoni Abad a l'Arts Santa Mònica (*Canal accessible*, 2005), en la qual un grup de discapacitats anaven modificant en temps real el plànol de Barcelona fotografiant amb el mòbil els obstacles físics que es trobaven pel camí i enviant-ne les fotos a una pàgina web on es dibuixava la cartografia de la Barcelona inaccessible; o la iniciativa *Art, xarxes i cooperació*, de Jaume Ferrer i David Gómez (2002); o la instal·lació *Geograffiti as the digital production of nomadic space* (2003), de Marc Tuters; o l'interessant treball *Itinerario de cuatro tierras*, de l'argentina Teresa Pereda, que va participar, per cert, en l'excel·lent mostra *Nuevas Cartografías* (Buenos Aires, 2003), juntament amb molts altres creadors argentins. Al llibre manifest *Contra el mapa*, Estrella de Diego, catedràtica d'Història de l'Art Contemporani de la Universitat Complutense de Madrid, es fa un repàs molt més detallat de fins a quin punt —i per què— l'art contemporani ha trobat en el mapa un camp d'exploració i creació artística extraordinari. Un repàs molt més exhaustiu encara el podem trobar a l'excel·lent obra *The Map as Art. Contemporary Artists Explore Cartography*, de Katharinhe Harmon, coneguda potser pel lector per aquella obra extraordinària *You Are Here. Personal Geographies and Other Maps of Imagination*.

Aquest, però, no és un llibre sobre art i cartografia, ni molt menys. Si m'hi he endinsat en aquesta breu introducció és per mostrar que el mapa

té —segueix tenint— unes enormes potencialitats que, potser, han explorat més altres col·lectius que no pas, pròpiament, els qui ens dediquem a pensar el territori i a intervenir en el paisatge. I precisament per això s’ha escrit aquest llibre: per veure si, entre tots, som capaços de generar conceptes i noves tècniques de representació gràfica per obtenir nous mapes de paisatge que incorporin valors intangibles i reflecteixin adequadament les dinàmiques territorials. I no tan sols pensant en les polítiques territorials i sectorials, sinó també en la sensibilització ciutadana en relació amb els valors del paisatge.

No hauria estat possible plantejar-nos aquest objectiu —si l’hem aconseguit o no és quelcom que només pot decidir el lector— sense la participació d’autors procedents d’àrees temàtiques molt diverses, perquè en aquest assumpte, com en tants d’altres vinculats al paisatge, cal una visió transversal, polièdrica, interdisciplinària. Els dos primers capítols del llibre mostren el punt de partida, és a dir, els reptes i les dificultats que s’han suscitat en el procés d’elaboració dels catàlegs de paisatge de Catalunya en relació amb la cartografia de les dinàmiques i dels valors intangibles del paisatge. El primer capítol, a cura de Pere Sala, coordinador tècnic de l’Observatori del Paisatge, porta per títol “Cartografiar els paisatges d’avui i els que vénen”, i el segon, a cura de Jordi Bellmunt, arquitecte i paisatgista, tracta sobre “Els mapes de valors estètics i simbòlics del paisatge: dels catàlegs de paisatge al projecte de paisatge”. Elise Soufflet-Leclerc, paisatgista i membre de la Direcció Regional de Medi Ambient, Urbanisme i Habitatge de Pays-de-la-Loire del Govern francès, il·lustra l’experiència francesa en aquest terreny a “La cartografia de les dinàmiques del paisatge als atlas del paisatge de França”, mentre que al capítol quart, “La realitat mixta en la cartografia. Noves tecnologies per als mapes del futur”, Volker Paelke, professor de realitat augmentada i geovisualització 3D de diverses universitats alemanyes, aposta per explorar les noves tecnologies a l’hora d’aconseguir

el repte que es planteja en el llibre. En una línia semblant, però de caràcter més conceptual que no pas instrumental, Carles Llop, arquitecte, a “De la realitat a la representació: de la cartografia a la coreografia”, ens anima a anar més enllà i a ser capaços de repensar les categories habituals, també les cartogràfiques. Al capítol sisè, Miriam García, arquitecta i fundadora de Land Lab, Laboratorio de Paisajes, i Manuel Borobio, director de l’Institut d’Estudis del Territori de la Xunta de Galícia, amb un títol que és tota una declaració d’intencions, “Cartografies de l’intangible: fer visible l’invisible”, s’apunten a aquest desafiament partint d’experiències procedents de la seva pròpia pràctica professional. Al capítol setè, Josep Maria Mallarach, ambientòleg i coordinador de la Iniciativa Delos, se centra en una dimensió específica del món dels intangibles: l’espiritual, a “De la geografia sagrada a la cartografia del patrimoni espiritual natural: experiències i reptes”. I a continuació Benedetta Castiglioni, professora universitària i experta del Consell d’Europa en educació en paisatge, i Viviana Ferrario, arquitecta i professora universitària, a “Cartografiar les percepcions socials: els paisatges tendencials”, introdueix la tan complexa qüestió de la percepció social i la seva representació cartogràfica. Finalment, David Casacuberta, professor universitari i membre del grup de recerca TICs i Paisatge, mostra les enormes possibilitats dels anomenats “Mapes de paisatges emocionals”. El llibre acaba amb uns amplis resums en castellà i anglès i unes notes sobre els autors.

No vull acabar aquest text sense agrair enormement a l’Ajuntament de Tortosa, però sobretot al geògraf Jordi Duch i al Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià (CODE), la seva col·laboració en l’organització del seminari realitzat a Tortosa l’any 2011 que ha donat lloc a aquest llibre.